

ДІЄСЛОВО ДІЯТИ ЯК ІДЕНТИФІКАТОР КЛАСУ ДІЄСЛІВ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено аналізу семної структури дієслівної лексеми «діяти»; виявленню її предикатних властивостей; з'ясуванню особливостей функціонування в реченні із загальною семантикою дії; вирішенню проблеми десемантизації та реалізації ознак синсемантичності на пропозиційному рівні.

Ключові слова: предикат, агенс, дія, широке лексичне значення, десемантизація, синсемантичність.

Клас дієслів, які позначають дію в усіх її семантичних і прагматичних нюансах, в українській мові є найбільшим і найоб'ємнішим. І це не дивно, адже діями наповнений увесь світ, ними визначене життя, яке постійно перебуває в русі і зазнає змін. Різноманітність дій зумовлює відповідну множинність мовних одиниць, за допомогою яких ці дії можуть бути позначені.

Множинність дієслів зі значенням дії не хаотична, вона систематизована й структурована на основі різних типів зв'язків і відношень, а також на основі наявності / відсутності тих чи інших компонентів значення (сем), які дозволяють об'єднувати ці лексеми в підкласи, групи, підгрупи й інші типи парадигматичних утворень. Кожне таке утворення, об'єднання, групування може маніфестувати свою належність до загальної семантичної категорії 'дія' за умови підпорядкування дієслівній лексемі (або кільком лексемам), що містить у собі загальну категорійну сему (архісему), тобто лексемі-ідентифікатору. Лексема-ідентифікатор – це базовий елемент розгорнутого визначення, який відображає типові (родові) ознаки семантичної категорії [6, 6]. Очевидно, що дієслово-ідентифікатор категорії 'дія' мусить імплікувати й у будь-яких пропозиційних ситуаціях репрезентувати такі основні семантичні й граматичні показники, як активність суб'єкта, перехідність (спрямованість на об'єкт), акціональну результативність, каузативність та ін.

У мовознавстві оптимальним словом-ідентифікатором для всіх дієслівних одиниць, які виражають значення дії, вважають дієслово *діяти* [4; 8; 11; 12]. Зарахування цієї лексеми до ряду одиниць (*робити, рухатися, існувати* тощо), які в найзагальнішому вигляді виражають базові елементи категоризації позамовної дійсності, є традиційним. Проте аналіз мовного матеріалу, який репрезентує особливості функціонування лексем, засвідчує проблематичність у з'ясуванні онтологічної сутності цього дієслова, його належності до семантичної категорії 'дія' і, що найважливіше, здатності до вираження основних ознак цієї масштабної категорії на рівні синтаксичних (пропозиційних) структур. Проблематичність полягає передусім у тому, що це дієслово не відповідає переважній більшості критеріїв, які могли би бути застосовані до нього як до ідентифікатора класу дієслівних одиниць на позначення дії в українській мові.

Лексикографічне лумачення слова *діяти* в значеннях «робити що-небудь», «здійснювати що-небудь певним способом» [10, 312] демонструє те, що це дієслово, по суті, має бути спрямоване на вираження узагальненої ідеї дії. Проте випадки його мовленнєвого вживання засвідчують, що в процесі виконання своїх предикатних функцій воно охоплює семантичні сфери інших дієслів, зокрема дієслів на позначення стану в розумінні *діяти* – «бути справним, нормально працювати» [10, 312] і відношення в значенні *діяти* – «робити вплив на кого-, що-небудь, впливати» [10, 312], наприклад: *Фантазія моя діяла безвідмовно* (В. Нестайко); *Як дивно виглядають чужинецькі схеми історії! Як пригнобливо діє така історія на читача* (Ю. Липа). Наведені випадки вживання дієслова *діяти* не поодинокі – навпаки, в українській мові вони превалують над конструкціями із семантикою власне дії. Окрім того, сумнів щодо класичного вираження значення дії викликають синтаксичні структури, де предикат *діяти* виступає у своїй безпосередній – одновалентній, суб'єктній, неперехідній – позиції, пор.: *Вона [хвала] свідчила про інше: настав час діяти. І кутригурці діяли* (Д. Міщенко); *Чи думав про життя, про Батьківщину, про сім'ю в їхній єдності, чи тільки діяв?* (О. Довженко). У таких структурах предикат дії найповніше репрезентує значення, представлене в словнику як «виявляти діяльність» [10, 312], де сам ідентифікатор «виявляти» засвідчує можливість його інтерпретації в одному змістовому контексті з предикатами стану чи процесу, співвідносних зі значенням вияву ознаки.

Аналіз різних випадків вживання дієслова *діяти* в пропозиційних конструкціях української мови засвідчує, що в значеннєвій структурі цієї одиниці важко встановити ієрархію сем і загалом визначити ту, яка б уможлилювала її зарахування до однозначних репрезентантів того чи іншого категорійного дієслівного значення. У мові такі особливості, як правило, характерні для дієслівних одиниць з абстрактною, широкою семантикою, які розвиваються на базі лексеми з конкретним

значенням і розширюють смисловий об'єм внаслідок збільшення сфери контекстних реалізацій дієслова [5, 52]. Поширеною дефініцією для таких одиниць є термін «дієслова з широкою поняттєвою основою» [11, 144-145], в сучасному мовознавстві їх також часто називають «дієсловами широкого значення» [6; 8; 9].

Широкозначність деяких дієслів є такою семантичною властивістю, що виявляється в максимально узагальненому системному значенні, яке, будучи одиницею рівня мови, актуалізується на рівні мовлення в незмінному вигляді в усіх уживаннях і в усіх функціях. Г. Уфимцева зараховує до широкозначних дієслів *бути, йти, закінчувати, робити* тощо, називаючи їх «семантично дефективними» [11, 145]. Під «дефектами» дослідниця має на увазі їхню нездатність до самостійного вираження безпосередньої категорійної семантики і необхідність сполучення з іншими мовними одиницями для реалізації відповідного значення. Певною мірою такі «семантичні дефекти» властиві і дієслову *діяти*, яке на пропозиційному рівні часто потребує облігаторного компонента, репрезентованого поширювачем способу дії, наприклад: *Дипломат вміло і тонко діє у стосунках з іншими* (Із підручника); *Маріон діяв безкарно і гадав, що так і буде завжди* (В. Чемерис). Саме названий поширювач дає змогу розглядати предикат *діяти* як такий, що експлікує архісему 'дія' у відповідних синтаксичних конструкціях. Вилучення поширювача способу дії з пропозиційної структури одразу змінює категорійне значення дієслова, пор.: *Дипломат діє у стосунках з іншими* (значення відношення); *Маріон діяв і гадав, що так і буде завжди* (процес). У свою чергу, можливість такого переходу, тобто кардинальної зміни семантики викликає сумнів у доцільності розгляду дієслова *діяти* як широкозначного, тобто такого, яке зберігає своє системне значення в незмінному вигляді (а це є основним показником слів із широкою поняттєвою основою), адже специфіка самого явища широкозначності полягає в тому, що вона характеризується одночасно і множинністю семантики, і незаперечною семантичною єдністю.

Сумнівність спроби представити дієслово *діяти* як широкозначне може бути пояснене хибністю розгляду цієї лексеми в аспекті загальних розвідок, ґрунтованих на матеріалі не української, а інших мов, зокрема англійської. Справді, лексичний відповідник українського *діяти* в англійській мові – *do* виражає узагальнену ідею дії і охоплює інші значеннєві сфери, не послаблюючи своєї семантики. У заперечних, питальних реченнях і при емпатичному використанні *do* просто підкреслює значення дії, яке вже виражене іншим дієсловом. При цьому *do* є єдиним засобом передачі граматичної інформації, а також може виступати субститутом будь-якої дії, наприклад: *I didn't finish it; When did he say that?; For a man of the keyboard generation I have to confess I do have top hand* [8, 16]. На відміну від англійського слова, українському відповіднику *діяти* невластиве збереження загальної семантики дії за різних пропозиційних умов, окрім того, воно нездатне поєднуватися з іншими дієслівними одиницями в межах однієї синтаксичної структури. Це засвідчує фактичну неможливість зарахування лексеми *діяти* до широкозначних дієслів.

Поряд із використанням дієслів широкої поняттєвої основи з «семантичним дефектом» очевидно є тенденція до визначення одиниць, які підлягають десемантизації, тобто частковій чи абсолютній втраті лексичного значення, що відповідає вимогам абстрактності. Десемантизація спричиняє можливість «розщеплення» у висловленні процесів пропозиціоналізації і актуалізації пропозиційного змісту, що применшує предикативну роль дієслова [7, 81]. Це виявляється в дієслівно-іменних сполученнях, де основне змістове навантаження припадає на іменник, який позначає дію, а дієслово виконує граматичну роль (позначаючи дію в найширшому розумінні й виражаючи граматичні значення особи та числа). Десемантизовані дієслова виявляють тенденцію до втрати зв'язку з референтом і вирізняються особливим характером значення, яке у них, на відміну від «референтних» слів, не має об'єктивного змісту [13, 52]. Загалом для української мови характерні речення з предикатом *діяти*, який зазнав десемантизації, наприклад: *Що ж тоді вчинили ваші дідиці? Що тоді діяв ваш батько?* (І. Нечуй-Левицький); *Каломела діяла іменем ханової жони, і діяла завзято* (Д. Міщенко). У таких реченнях *діяти* вступає в тісні синонімічні зв'язки з дієсловами *робити, чинити*, номінативна віднесеність яких частково втрачена і компенсована іменною лексемою. Часто десемантизація дієслів спричиняє їхню структурну необов'язковість, за якої речення з десемантизованими предикатами можуть бути синонімічні бездієслівним конструкціям: *Дорога веде до моря – Дорога до моря; На вулиці лежить сніг – На вулиці сніг*. Проте для дієслівного предиката *діяти* така особливість невластива.

Процес десемантизації логічно спричиняє синсемантичність дієслівних лексем. Синсемантия – це здатність мовної одиниці виражати значення лише в поєднанні з іншими

мовними одиницями (словами чи реченнями), на тлі контексту чи ситуації [1, 63]. Під час десемантизації відбувається розширення меж слова, кількості контекстів актуалізації його лексико-семантичних варіантів, простежується тенденція до перетворення слова на своєрідний службовий компонент у складі словосполучення. Вважають, що такі тенденції не властиві автосемантичним одиницям, або одиницям абсолютивної семантики, – таким, які здатні виражати значення незалежно від інших лексичних одиниць, контексту чи інших синтаксичних конструкцій. Слова абсолютивної семантики не потребують уточнення змісту іншими словами, а синсемантичні слова не можуть самостійно виражати семантику і тому вимагають уведення інших одиниць для вичерпної реалізації їхнього змісту: *турбуватися про щось, освітлювати щось, надокучати когось, обслуговувати когось, щось*. Такі слова граматично прогнозують форми залежного слова одного чи кількох значень [3, 10]. Синсемантию слова визначають три основні чинники: 1) детермінованість екстралінгвальними умовами (ситуацією); 2) залежність від контексту попереднього чи наступного, тобто від мовних одиниць, які перебувають поза межами речення, до складу якого входить синсемантичне слово; 3) залежність від слова чи підрядного речення, які сполучаються з цією синсемантичною одиницею [1, 64].

В одній площині з терміном «синсемантичні дієслова» перебувають дефініції «слова релятивного (відносного) значення» (Н.Л. Іваницька), «інформативно недостатні мовні одиниці» (Н. Котлова, Т. Дорофєєва) «комунікативно неповні лексеми» (Р. Мразек, Г. Золотова). Усі вони різноаспектно (з комунікативного, граматичного, семантичного поглядів) характеризують такі мовні одиниці, які нездатні самостійно виражати своє категорійне значення в реченні. Синтаксична структура, яка складається із синсемантичного дієслова та залежних від нього лексичних одиниць, має чіткі семантико-синтаксичні характеристики: узагальнену, невизначену (дифузну) семантику дієслівної лексеми; конкретний різновид облігаторного зв'язку між компонентами синтаксичного блоку; чітку семантику залежного компонента (як правило, іменного).

Як і дієслова широкої семантики, синсемантичні дієслова мають масштабну поняттєву основу. При цьому в синсемантичних дієсловах дії одна з найважливіших сем – сема активності – помітно послаблена. Натомість актуалізованими стають кваліфікативні та диференційні семи, які конкретизують вид і спосіб дій суб'єкта, спрямованих на перетворення об'єкта.

І. Прокопенко зараховує дієслово *діяти* до одиниць із абсолютним послабленням семантики поряд з дієсловами *бути, займатися, робити* [9, 37]. Дослідниця аргументує це тим, що в дієслові *діяти*, яке мало б виражати дії суб'єкта, що скеровані на об'єкт і викликають у ньому певні зміни, ця сема знівельована. У зв'язку з цим І. Прокопенко номінує дієслово *діяти* як дейктичне (власне дейктичне) – тобто таке дієслово, яке має найзагальніше процесуальне значення і містить лише вказівку на дію, що може поєднуватися з додатковими семами [9, 40]. Це означає, що власне дейктичні дієслова здатні актуалізувати ті чи інші семи в значенні поєднаних з ними слів; додаткові семантичні відтінки у наведених сполуках зумовлені лексичною семантикою залежних слів. Власне ж значення синсемантичних дейктичних дієслів є найбільш загальною, недиференційованою вказівкою на дію. Дейктичні дієслова мають настільки широку поняттєву основу, зазначає І. Прокопенко, що більшість їхніх значень, зафіксованих у словниках, по суті, є результатом впливу того чи іншого контексту. Дослідниця аргументує це твердженням, що чим менше визначеним і менше конкретним є дієслово за своїм лексичним змістом, тим більше зафіксовано у словнику його значень. Так, дієслово *діяти* у цьому зв'язку має 6 значень, зафіксованих у Словнику української мови [9, 50].

Аналіз семантичної структури власне дейктичного дієслова *діяти*, яке безвідносно до сполучуваних з ним слів має яскраво виражену вказівку на процесуальність як домінуючу ознаку семантичної структури, на думку І. Прокопенко, демонструє, що конкретного значення дієслово набуває лише в певному контексті: власне первинне значення «робити, здійснювати що-небудь, виявляти якусь діяльність» може виявлятися лише в одномісній базовій структурі **Sub – V_f Praed_{proc}**, де суб'єктний компонент означає особу: *Він діє*. Як правило, стверджує дослідниця, такі структури містять неповну інформацію, тому вимагають додаткового пояснення, яке, наприклад, з'являється з уведенням у структуру обставинного детермінанта: *Не так він добре діє, як говорить* (Укр. присл.) [9, 50]. Проте таке твердження викликає певний сумнів: по-перше, зарахування дієслова *діяти* до слів із абсолютним послабленням семантики лише на основі контекстуальної неповноти може бути дещо невиправданим або недостатнім (в аспекті розгляду дієслів *бути, займатися, робити*, де синсемантия очевидна як на лексичному, так і на

граматичному рівнях); по-друге, контраргументними є і такі випадки вживання слова *діяти*, де контекст не відіграє визначальної ролі в розумінні його семантики, пор.: *Людвіг був щасливий. Він діяв* (О. Довженко); *Але ж поряд з ними діяли й діють сотні і тисячі «невславлених» виконавців-бійців* (О. Іваненко); – *Ти завжди з усього сміявся. – Я діяв, і мені повсякчас було ніколи* (О. Довженко). Наведені приклади засвідчують, що структурна схема **S – V_f Praed** дає доволі чітке уявлення про суб'єкта, який виявляє певну (відносну) активність, яка «не вимагає від нього свідомості й зусиль, обмежує добровільність і цілеспрямованість» [7, 134], тобто про процесуальність. Найбільше така процесуальність дотична до семантики екзистенційних дієслів «процесуального буття (існування)» [7, 134] (*жити, існувати, бути, вікувати, бувати* та ін.), пор.: *У цьому місці був зв'язок, і я негайно цим скористався* (Ю. Покальчук) і *Зв'язок тут не діяв, а стаціонарного телефону на віллі просто не було* (В. Терещук)

Синсемантичні ознаки (проте не синсемантичність як таку) дієслово *діяти* виявляє лише за певних умов, які можна навіть назвати семантичними, або ж зумовленими його багатозначністю. Це стосується тих випадків, коли значення «здійснювати що-небудь певним способом» розкривається під впливом цілого ряду залежних слів, семантика, по суті, виявляється у складній синтаксичній структурі речення: *Ба, не знати, що він діє? Такий був добрий товариш* (В. Стефанік). Вказівка на процесуальність набуває тут конкретної семантики тільки в подальшому контексті, де є залежні компоненти з конкретним значенням. У таких випадках предикативність речення зосереджена в трьох точках: інфінітивній формі та в залежних об'єктних компонентах [9, 50]. Неважко помітити, що в таких випадках дієслово *діяти* максимально наближене до дієслова *робити*, яке в будь-якому випадку передбачає об'єкт і найповніше реалізує значення дії у власне мовному (семантико-синтаксичному) розумінні, пор.: *Воно й правда. Що ж діяти? Навчіть мене, люде* (Т. Шевченко) – *Мишко, ми ж тебе не виганяємо! Зажди. Що ж його робити?* (С. Васильченко). Така синонімічність може бути пояснена й тим, що в наведеному контексті дієслово *діяти* є рідковживаним, часто діалектним.

Синсемантичні ознаки одиниця *діяти* виявляє під час реалізації семи 'вплив на кого-, що-небудь', тобто внаслідок актуалізації релятивної (посесивної) семантики. У такому випадку зафіксоване у словнику значення впливу на кого-, що-небудь [10, 312] розкривається тільки в поєднанні з суб'єктом і об'єктом дії, наприклад: *На жаль, у мовній сфері ніякі аргументи ні на кого не діяли, не діють і ніколи не діятимуть* (І. Дзюба). Важливо відзначити, що в таких реченнях суб'єктом, як правило, виступає неістота, що для пропозиційних конструкцій зі значенням дії невластиве. Це може бути ще одним свідченням на користь того, що інтегральна сема 'дія' предикатом *діяти* втрачена, наприклад: *Але на графа це мовчазне, тужне зітхання діє як фальшивий, нахабний крик, повний брехні й упертості* (В. Винниченко).

Ознаки синсемантичності предикат *діяти* виявляє також під час реалізації значення «здійснювати військові операції» [10, 312], яке можна вважати вторинним, метафоричним. Це значення може бути актуалізоване тільки у сполученні з суб'єктом та обставиною місця з відповідною семантикою: *А он особисті речі славного розвідника Кузнецова, що діяв у тилу ворога і викрав німецького генерала* (В. Нестайко). Ще одне вторинне значення «виконувати який-небудь обряд» [10, 312] може бути реалізоване лише за наявності облігаторного об'єкта з відповідною абстрактною семантикою, які функціонують в семантичному полі «обрядодії»: *А, відозволившись від робіт, вона вклякала тихо до ікони, і зазирала в потойбічний світ, і діяла молитви і поклони* (Т. Осьмачка); *Ти колихав мене, ти добрі чари діяв, Ти душу вірністю і честю напоїв* (М. Рильський). Очевидно, що вживання дієслова *діяти* в наведених пропозитивних структурах має обмежений характер і повсякчас межує з рідковживаністю.

Вирішення питання категорійної належності дієслова *діяти* в українській мові полягає не лише у виявленні ознак його широкочисельності чи синсемантичності, а і в розгляді цього дієслова як такого, що, попри формальну доцільність, не є оптимальним ідентифікатором класу дієслів на позначення дії з огляду на особливості вужчого характеру. У зв'язку з цим можна висловити деякі припущення, базовані на фундаментальному протиставленні семантичних категорій дії і стану, що може бути репрезентативним для аналізованого дієслівного предиката.

Поділяючи всю дієслівну лексику на дієслова дії і стану, Т. Кільдибекова розмежовує ці масштабні класи за двома типами параметричних характеристик: семантичними і граматичними.

Семантичні характеристики дієслів дії полягають у наявності в їхній значеннєвій структурі категорійних сем 'активність', 'доцільність' і 'каузація'. Сема активності в дієсловах дії є провідною, на чому наголошує переважна більшість дослідників дієслівного значення і семантико-синтаксичної структури речення [2; 3; 5; 6; 7; 9; 11; 12]. Цей компонент пов'язаний зі значенням

волі, зусилля, виявом енергії з боку суб'єкта. Сема доцільності виражається в тому, що дієслова дії позначають «різноманітні трудові, виробничі й побутові процеси, тобто пов'язані з діяльністю людей, спрямованою на досягнення певної мети» [5, 45]. Каузативність позначає «дію, яка зумовлює іншу дію» [5, 45], тобто означає такий вплив на об'єкт, який зумовлює певні зміни в ньому.

Аналіз відповідних пропозиційних структур засвідчує, що 'доцільність' і 'каузація' є тими семами, які в дієслові *діяти* виявляються невиразно, а подекуди є взагалі знівельованими, наприклад: *Свідомо чи несвідомо діяв Богдан, але це ж зародок дружби народів* (Остап Вишня); *Він увесь діяв під владою великого біля самого кратера вулкана, осяваний його виверженням й готівий щомиті щезнути, як порошина* (О. Довженко). Найбільше це стосується конструкцій, у яких суб'єктом виступає неістота (матеріальний предмет чи абстрактне явище), наприклад: *Тоді збунтувалися його почуття, тепер діяв розум* (П. Загребельний); *В райцентрі діяв і військкомат, і фінвідділ, і пошта* (С. Робітницький).

Натомість сема 'активність' у дієслові *діяти* збережена: суб'єкта, який «виявляє діяльність» не можна назвати пасивним (пацієнтом) – задля «вияву» своєї діяльності він (як агенс) завжди докладає певних зусиль або щонайменше володіє життєвою енергією. По суті, наявність семи 'активність' є єдиним семантичним критерієм, якому відповідає дієслово *діяти* в аспекті реалізації категорійної семантики класу дієслів дії. Деякі вчені (У. Чейф, О. Кубрякова, Г. Уфимцева) вважають, що суб'єкта-агенса, наділеного енергією і властивого валентній рамці предиката *діяти*, цілком достатньо для його репрезентації як одиниці зі значенням дії. При цьому відсутність інших характеристик (як семантичних, так і граматичних), якими цей предикат мусив би володіти, функціонуючи в межах класу дієслів дії, зокрема спрямованість на об'єкт (перехідність), дослідники називають несуттєвою [11; 12].

Проте за такого підходу суперечливими виглядає низка випадків, які засвідчують при предикаті *діяти* суб'єкт, якому не властива свідомість і вольові наміри, наприклад: *Очевидно, і тут діяла та яскрава талановитість, яка відразу привертала до себе людей і вселяла в них віру* (М. Рильський); *Неуцтво було причиною і національних свар, де діяв "незбагнутий" афект, що не хотів нічого знати про закони логіки* (Д. Донцов); *Але тепер він вступає у той світ, де діяли короткі й точні слова наказів* (П. Загребельний). Очевидно, що такі вживання засвідчують багатозначність дієслова *діяти*, проте часто вони можуть бути підтвердженням того, що агенс є відносним поняттям у тлумаченні валентної рамки цієї предикативної одиниці. Сам У. Чейф називає дію в таких конструкціях *замкненою в суб'єкті*, і кваліфікує її як процес або стан [12, 119]. А це, у свою чергу, ще раз підтверджує той факт, що дієслово *діяти* здатне кардинально змінювати свою семантику або ж переходити з однієї семантичної категорії до іншої залежно від пропозиційних умов.

Граматична особливість дієслів дії полягає в їхній перехідності, оскільки будь-яка (усвідомлена чи неусвідомлена) дія передбачає зміни в об'єкті, на структурно-граматичному рівні представленому у формі акузатива чи інших формах іменних лексем. Перехідність часто дає змогу називати дієслова, які мають такі характеристики, об'єктними. І це логічно, оскільки об'єкт, на який спрямована дія, мусить бути репрезентований у пропозитивній структурі. На відміну від інших предикатів дії, дієслово *діяти* об'єкта не передбачає, за винятком тих випадків, які були представлені вище при аналізі показників синсемантичності. *Діяти* є неперехідним дієсловом із властивою йому лівобічною валентністю, яка зумовлює відкриту суб'єктну позицію. Деякі дослідники [12] не вважають об'єктність визначальним показником предикатів дії і зараховують до них також і неперехідні дієслова, проте очевидним є те, що дія як усвідомлений і цілеспрямований акт мусить передбачати щось, що підлягало би реалізації цього акту. Т. Кільдибекова стверджує, що такий граматичний показник, як перехідність, визначений передусім семантичним параметром 'активність' і слугує формальною основою її реалізації. З огляду на те, що для дієслова *діяти* цей показник властивий частково, можна ще раз підтвердити відносність тлумачення семи активності в його значеннєвій структурі і підтримати думку дослідниці про те, що послаблення граматичних ознак перехідності призводить до посилення значення стану, адже активні дієслова, які вживаються без акузатива (об'єкта), переходять до класу процесуальних [5, 56].

Граматично дієслова дії і стану розрізняють і за видовими характеристиками: дієслова дії утворюють регулярні видові пари, причому основним значенням доконаного виду є результативність: *будувати – побудувати, іти – прийти, малювати – намалювати*. Можливість утворення доконаного виду засвідчує те, що дії властива межа. На відміну від дії, для стану чи

буття така межа не характерна, що й виявляється у відсутності видових пар дієслів, які представляють ці семантичні категорії. Дієслово *діяти* також не має здатності до творення видових пар, а значить, на семантичному рівні не передбачає обмеженості у «вияві діяльності».

Грамматичним показником розмежування є також словотвірні можливості. Найчастотнішими у дієслів дії є деривати зі значенням суб'єкта – творця дії (*монтажник, будівельник*), об'єкта (*вишивка, малюнок*), знаряддя дії (*брита, рубанок*), місця дії (*мийка, парковка*). Натомість дериваційні можливості дієслів стану передбачають утворення форм зі значенням носія стану чи ознаки – *балагур, свистун, хвастун* [5, 50]. Аналогічно до таких утворень дериват *діяч* позначає того, «хто відзначається своєю активністю та енергійністю в якійсь галузі життя» [10, 312], що дозволяє також говорити про амбівалентність семантики дієслова-основи *діяти*.

Отже, проаналізовані особливості семантики і складні випадки граматичного оформлення лексеми *діяти* в українській мові дають змогу припустити, що це дієслово має складну й суперечливу значеннєву організацію, характеризується нестійким семним складом і виявляє здатність до експлікації ознак різних (протиставлених, опозитивних) семантичних категорій – дії і стану. Такий висновок засвідчує правомірність висловленої окремими мовознавцями думки про можливість поєднання в межах однієї дієслівної одиниці кількох категорійних сем (архісем). Так, У. Чейф визнає, що в мові інколи можна зустріти речення з дієслівними предикатами, які позначають і дію, і процес (інклюзивна диз'юнкція) [12, 119]; також дослідник висловлює припущення про можливу амбіентність (усеохопність) семантики деяких дієслів, яка охоплює всі можливі уявлення про дію і процес одночасно [12, 121]. Про те, що дієслово може суміщати категорії значення стану / процесу і дії, зазначає С. Кібардіна [4, 33]. Т. Кільдибекова називає серед дієслів, у яких значення дії суміщається з семантикою стану, одновалентні дієслова *працювати, трудитися* [5, 57]. Очевидно, до таких одиниць можна зарахувати і дієслово *діяти*, яке так само є граматично неперехідним, одновалентним і формально спрямоване на вираження загального значення дії. При дотриманні такої позиції можна стверджувати, що в силу граматичної немаркованості в значеннєвій структурі дієслова *діяти* збільшується ступінь вияву категорійної семи 'стан' (або 'процес'), що за певних пропозиційних умов наближає його до дієслів суб'єктного типу, які позначають зміни зовнішності суб'єкта, набуття суб'єктом знань, навичок тощо (*фарбуватися, вчитися, митися*).

Функціональний підхід (базований на методі польової сегментації) дає змогу вирішити проблему категорійного значення дієслова *діяти* в аспекті його репрезентації як периферійної одиниці класу слів зі значенням активної дії; одиниці, семантика якої передбачає переплетення значення дії і значення стану й реалізацію одного з цих значень за певних пропозиційних умов. Відповідно, зумовлене таким підходом розуміння одиниці *діяти* як периферійної ставить під сумнів її здатність виступати лексемою-ідентифікатором такої масштабної семантичної категорії, як 'дія'.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулыга Е.В. Автосемантия и синсемантия как признаки смысловой структуры слова / Е.В. Гулыга // Филологические науки. – 1967. – №2. – С. 62–72.
2. Дзюбишина Н.Я. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні / Н.Я. Дзюбишина // Організація тексту (граматика і стилістика). – К. : Наукова думка, 1979. – С.5–13.
3. Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення : Складні випадки аналізу : [навч.-метод. посібник] / Ніна Лаврентіївна Іваницька. – К. : Вища школа, 1989. – 63 с.
4. Кібардіна С.М. Категории субъекта и объекта и теория валентности (на материале немецкого языка) / С.М. Кібардіна // Категории субъекта и объекта в языках различных типов. – Л. : Наука, 1982. – С. 23–45.
5. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке : опыт функционально-семантического анализа : [монография] / Танзиля Асхатовна Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
6. Классы слов и их взаимодействие : [сб. науч. трудов]. – Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1979. – 186 с.
7. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: [монографія]/ Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208с.
8. Малютина Е.И. Глаголы широкой семантики в когнитивном аспекте (на материале истории английского языка) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Е.И. Малютина. – СПб, 2008. – 20 с.
9. Прокопенко І.М. Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Прокопенко Ірина Миколаївна. – К., 2005. – 214 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / [гол. ред. кол. І.К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2 : Г-Ж. – 1971. – 550 с.
11. Уфимцева А.А. Лексическое значение : Принцип семиологического описания лексики : [монография]/ Анна Анфилофьевна Уфимцева. – [2-е изд., стер.] – М. : УРСС, 2002. – 240 с.

12. Чейф У. Значение и структура языка : [монография] / Уоллес Чейф ; [пер. с англ. Г.С. Шур ; послесл. С.Д. Кацнельсон]. – [2-е изд., стер.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 426 с.
13. Шатуновский И.Б. Семантика предложения и нерелевантные слова : значение, коммуникативная перспектива, прагматика : [монография] / Илья Борисович Шатуновский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 400 с.

Статья посвящена анализу семной структуры глагольной леммы «действовать»; выявлению ее предикатных свойств; определению особенностей функционирования в предложении с общей семантикой действия; разрешению проблемы десемантизации и реализации признаков синсемантичности на пропозиционном уровне.

Ключевые слова: предикат, агенс, действие, широкое лексическое значение, десемантизация, синсемантичность.

The article examines the seme structure of the Ukrainian verb «*діяти*» – «to act». The author analyses the verb's predicate characteristics, its functions in a sentence with general semantics of action and solves the problem of its desementization and realization of synsemantic characteristics on the propositional level.

Key words: predicate, agent, action, wide lexical meaning, desementization, synsemantics.